

Sevakin Adası'nın Tarihi ve Mimarisi*

Ahmet Cemal Dağ
Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
<https://orcid.org/0000-0001-8170-0946>
ahmetcemaldag@gmail.com

Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian
Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
<https://orcid.org/0000-0002-0021-2076>
pvarian@gmail.com

Özet

Sudan'ın doğusunda, Kızıldeniz'in batı kıyılarında yer alan Sevakin Adası doğal coğrafi yapısı sayesinde güvenli bir liman kenti olma özelliğini korumuş ve stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca yoğun bir şekilde yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelişinden sonra zenginleşen mercan kayalarından oluşturulmuş mimari doku, adanın kuzeyine Port Sudan liman kentinin kurulmasıyla terk edilmiş ve ada 20.yy.ın ikinci yarısından itibaren harabe haline gelmiştir. Günümüzde yerleşim bulunmayan ve harabe halinde olan Sevakin Adası, TİKA tarafından restore edilmektedir. Hakkında yeterince Türkçe kaynağın bulunmadığı ada tarihi ve mimarisini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, İngilizlerin işgaliyle beraber adanın geçirdiği dönüşümü, mimari dokusunu ve önemli yapılarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeniz, Sevakin Adası Mimarisi, Liman, Muşarabiye.

Suakin Island's History and Architecture

Abstract

Suakin Island located in East of Sudan on West coast of the Red Sea, is safe harbour city cause of its natural geographical structure and it has been used extensively throughout the history due to its strategic location. The architectural texture created from the coral rocks enriched specially after the arrival of the Ottomans in the region. Suakin was abandoned with establishment of Port Sudan, port city located North of the Suakin, and it has been ruined since these second half of 20th century. The island, which is not inhabited and in ruins today, is being restored by TİKA. This study aims to examine history and architecture of the island about which there is not enough Turkish sources. It also focuses on important buildings on the island, architectural texture and transformation after British occupation.

Keywords: Red Sea, Architecture of Suakin Island, Port, Mashrabiya.

* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı lisansüstü programında hazırlanan "Tarih İçinde Sevakin" başlıklı tez çalışması bu makalenin temelini oluşturmaktadır.

1. Giriş

Adaya ilişkin mevcut literatürde, dönemlendirme ve bir takım saptamalarda yanlışlar mevcuttur. İngiliz kaynaklarında ve çalışmalarında 17. ve 18. yy.larda adanın Osmanlı yönetimi altındayken bakımsızlığa terkedildiği; 19. yüzyıla beraber Mısır dönemi olarak adlandırılan dönemde ve İngiliz-Mısır ortak yönetimi devrinde tekrar refaha kavuştuğu geçmektedir. Ancak Mısır dönemi olarak adlandırılan dönemin Osmanlı idaresi altındaki hidivlik yönetimi olduğu, sonrasında adanın İngilizler tarafından işgal edildiği unutulmamalıdır. Çalışma bu yanlışları kaynaklar ve arşiv belgelerinden faydalanarak düzeltmek, yeteri kadar Türkçe kaynağın bulunmadığı ada tarihi ve mimarisi hakkında literatüre katkı sağlamak ve Sevakin Adası'nın günümüzde bir kültür mirası olarak dönemine ve bölgeye özgü önemli yapıım teknolojisini de yansıtan mimarisiyle geleceğe aktarılmasına yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır.

Sevakin Adası'nın tarihi hakkında Cengiz Orhonlu'nun "Habeş Eyaleti"¹ adlı eseri Türkçe kaynakların başında gelmektedir. TİKA'nın Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM) ile hazırlayıp derlediği Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi kaynakları (COA) ada ticareti, idaresi ve askeri gelişmeler hakkında önemli bilgileri içeren mühimmeler, Mısır iradeleri ve 1850 yılından sonraki telgraflardan oluşmaktadır. Bu belgeler askeri, gümrük-ticaret, maliye, yapı-inşa-tamir, ziraat-üretim-maden ve idare-yönetim gibi başlıklar altında tasnif edilmiştir.

Sevakin'in mimarisi hakkında Jean-Pierre Greenlaw'ın "The Coral Buildings of Suakin"² adlı 1976 yılında basılan çalışması 1950'li yıllarda Sudan hükümeti, Hartum Üniversitesi ve İngilizlerin topladıkları veriler ve fotoğrafların yardımıyla hazırlanmıştır. Yazar eserde ada tarihini kısaca ele almakta; adadaki yapıların kısa tarihçelerine, plan, kesit ve görüşlerine, özellikle konutların detaylı çizim ve planlarına; bezemelerin, muşarabiyelerin detayları ve yapıım tekniklerine kendi el çizimiyle yer vermektedir. Bu makalede geçen yapıların planları ve çizimleri de bu eserde yer alan çizimlerden derlenerek hazırlanmıştır. Ayrıca 1972 tarihinde Eric Hansen'in "Preservation of Suakin: October-November 1972"³ başlığıyla yayınlanan Unesco raporu Sevakin'in 19.-20.yy.lardaki yerleşim, yapı tarihi ve yapıım teknikleri hakkında bilgiler vermektedir.

2. Sevakin Adası'nın Coğrafi Özellikleri

Hartum başkentli Sudan Cumhuriyeti'nin doğu kıyısında, 19°06'41.1" kuzey enlemi ve 37°20'13.6" doğu boylamında bulunan Sevakin, terkedildiği yıllara kadar bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri olma özelliğini korumuş bir liman şehridir. 700 m uzunluğunda 500 m genişliğindeki küçük adaya Kızıldeniz üzerinden 3 km uzunluğunda dar bir haliçten geçilerek ulaşılmaktadır. Bu korunaklı yapısının yanında ada, zengin mercan resiflerine sahiptir (Şekil 1).

¹Orhonlu, C. (1974). Habeş Eyaleti: Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

²Greenlaw, J. P. (1976). The coral buildings of Suakin.

³Hansen, E. (1973). Preservation of Suakin: October-November 1972. Unesco.

Şekil 1: Sevakin Adası'nın konumu, url[1]

Sevakin yazın oldukça sıcak ve nemli olmakla birlikte kış aylarında ılık bir havaya sahiptir. Ortalama 30-32 °C olan hava sıcaklığı özellikle yaz aylarında 40-42 °C'ye kadar yükselmekte, kışın ise 20 °C'nin altına düşmemektedir. Oldukça sınırlı olan bitki örtüsü genellikle şemsiye diken ağaçları, çalılar (tundab) ve seyrek otlardan oluşmaktadır. Sudan'ın Nil kıyılarındaki verimli topraklarının aksine Sevakin ve çevresi oldukça kurak bir toprağa sahiptir.

2. Sevakin Adası'nın Tarihçesi

Sevakin isminin; ikamet, iskân edilen yer manasına gelen Arapça "seken" (سكن), diğer bir görüşe göre ise pazar, çarşı manasına gelen "sûk" (سوق) kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Bloss, 1936: 272). Hofheinz bölgedeki tüccarların bilgilerine dayanarak gelen Grek ve Roma kökenli adlandırmalara güvenmezken (s.88); Grohmann, Plinius'taki Succhae şehrinin Sevakin olduğunu iddia eder ancak herhangi bir kaynak belirtmez (s.523). Sevakin ismi ilk olarak El-Hamdanî'nin 10.yy.da kaleme aldığı eserde(Sıfat I, 40, 133; Jawaharatayn 24.)antik bir kasaba olarak geçmektedir (Hansen, 1973: 374). Greenlaw, adanın isminin ilk defa 10.yy.da bölgedeki Hıristiyan krallığa İslam'ı tanıtmaya gelen Türk elçiler tarafından kullanıldığını aktarır (s. 13). Arapların bölgeye gelmesinden önce adanın isimlendirilmesi hakkında bir kayıt bulunmamasına rağmen bu konuda birçok rivayet mevcuttur.Bir rivayete göre, Habeş Kralı Mısır'a 7 genç kız yollar. Yolları üstündeki Sevakin'de bir gece geçiren kabile bir kaç ay sonra Mısır'a varır ancak bir süre sonra kızların hamile olduğu anlaşılır. Bu işin sorumlularının adadaki cinler olduğunu anlatmaları üzerine adaya 'cin yaptı' manasına gelen 'sawwa ginn' adı verilir. Bir diğer rivayette de 'sebaginn', '7 cin' olarak geçer. Bir başka rivayete göre ise Hz. Süleyman (King Solomon) dünyanın sonu addedilen bölgeyi hapishane olarak kullanır. Bir süre sonra mahpuslar bölge insanı Becelilerle oturup yerleşirler ve bölgeye 'hapishane' anlamında 'Sujun' adını verirler (Bloss, 1936: 273).

Tarih öncesi dönemden itibaren Nil Nehri'nin ilk şelalesinden başlayıp altıncı şelaleye, bugünkü Hartum'a kadar olan bölge Nübye, bu bölgede yaşayan topluluk ise Nübyeliler olarak adlandırılmıştır(kaynaklarda Nübeliler, Nübîler ve Nübyeliler gibi 3 şekilde de geçmektedir. Bu çalışmada Nübye kullanılacaktır).Nübye'nin Vadi El-Arap bölgesinde 2012'de tamamlanan kazılar sonucu bulunan çömleklerle beraber bölge tarihinin M.Ö 8300-8000 yıllarına dayandığı iddia edilse de mezarlık kalıntılarına göre en erken yerleşmenin M.Ö 3200 – 2500 yılları arasında Kerma adlı yerleşim olduğu düşünülmektedir (Bonnet, 2004: 5-7).

Yayılarak Kuş Krallığı'nı kuran Nübyeliler, M.Ö 3000-1600 yılları arasındaki kısa bağımsızlık dönemleri dışında Mısır hâkimiyetinde kaldılar; Mısır'ın zayıflamasıyla beraber Nübyeli kabile reisleri Napata'da Kuş Krallığı'nı yeniden kurdular. M.Ö 725-660 yılları arasında Mısır'ı da ele geçirip 25. Hanedanlık firavunları olarak hüküm sürdüler (Edwards, 2004). Mısır'ın Asurlular tarafından istilası ardından Perslerin de bölgeye gelmesi sonrası Napata bölgesine geri çekilen Nübyeliler, M.Ö. 590'lı yıllarda başkentlerini güneye, Nil'in doğu kıyısına, Meroe'ye taşıdılar ve Merâvî Kuş Krallığı'nı kurdular. Merâvî Kuş Krallığı M.S. 330 yılında Aksum Krallığı tarafından yıkılsa da krallığın çöküşünde Becelilerin yağma ve saldırıları büyük rol oynadı.

Kızıldeniz ve Nil Nehri arasında yaşayan Bece (Beja) kabileleri yahut diğer bir adlandırmayla Belemiler (Blemmyes), kökenleri bilinmese de konuştukları Bece veya Bedevi dilinin Kuşî kökenli olduğunun tespit edilmesi; bu halkın, bölgenin eski yerlilerinden olduğunun göstergesidir. Dahl ve Hjort-Af-Ornäs, antik referansların bölgedeki haydut ve yağmacılar olarak Nübyeliler ve Belemilerden; Roma kaynaklarının ise aynı şekilde Becelilerden bahsettiğini aktarmıştır. Yazarlar bu sebepten dolayı Belemiler ve Becelileri aynı topluluk olarak ele almaktadır (s. 476). Bu çalışmada Bece ismi kullanılacaktır.

M.Ö. 600'den sonra Nil havzasındaki kuraklık kabileleri oldukça dağınık yerleşmeye itmiştir; bu yıllardan M.Ö. 332'ye kadar Mısır ve çevresinin Pers İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi ve bu bölgede süregelen savaşlar da Nübye bölgesinin tarihi açıdan takibini zorlaştırmıştır.

Tarihi M.Ö. 3000'lere dayandığı düşünülen Sevakin'in Mısır ve Punt arasında yapılan ticarete güzergâh olarak kullanıldığı iddia edilse de bu konu hakkında yazılı bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak M.Ö. 1000'li yıllarda Hz. Süleyman tarafından ticaret limanı olarak kullanıldığı, M.Ö. 600'lü yıllarda ise Beceli kabilelerin Sevakin ve çevresindeki Kızıldeniz limanlarını ticaret için kullanıldığı çalışmalarda geçmektedir (Salim, 1997: 65; Calia, 1997: 194; Dahl ve Hjort-af-Ornas, 2006: 476.).

Kızıldeniz ilk iki yüzyılda, bu bölgeye hâkim rüzgârların öğrenilmesi ve Sambuk adlı özel yapım teknelerin (Şekil 2) bu yıllar aralığında kullanılmaya başlanmasıyla Romalı ve Grek tüccarlar tarafından kullanılan bir rota haline geldi.

Şekil 2: Sambuk (Kate Ashley arşivi)

İlk defa 7.yy.da Hz. Osman döneminde Nübye bölgesine gelen Müslümanlar bölgedeki Hıristiyan Makarra Krallığı'nı yıllık vergi verecekleri, ticaret yapacakları ve Müslümanlara saldırmayacaklarına dair bir anlaşmaya bağladı. Anlaşmada, Dongolo'da inşa edilen mescide zarar vermeyecekleri ile ilgili maddeden yola çıkarak çalışmalar, Müslümanların bölgeye bu tarihlerde gelmeye başladıklarını belirtmektedir (Bozkurt, 2007: 222). Müslümanların bölgeye gelişiyle doğu Sudan topraklarındaki ve özellikle Allaki Vadisi'ndeki madenlerin aktif olarak kullanılması bölge limanlarını da (Şekil 3) hareketlendirdi. Müslümanların hac güzergâhı olarak özellikle Ayzab ve Sevakin'i tercih etmesiyle bu yerleşimler büyüdü. Ayzab'ın 15. yy.ın başında terk edilmesi neticesinde Sevakin bölgenin en önemli limanı konumuna yükseldi.

Portekiz'in XV. yüzyıl sonlarından itibaren Kızıldeniz'de aktif rol oynaması Osmanlı Devleti için Kızıldeniz kıyılarının önemini bir kat daha arttırdı. Yemen Beylerbeyi Özdemir Paşa'nın Habeşistan Seraskerliğine atanmasıyla Sevakin sancak olarak kabul edilip 10 Nisan 1554'te Mısır'a bağlandı. 5 Temmuz 1555'te Sevakin merkez olmak üzere Habeş Beylerbeyliği resmen tesis edildi ve beylerbeyliğine Özdemir Paşa atandı.

Beylerbeyi, 17.yy.da Masavva'da Özdemir Paşa'nın yaptırdığı rivayet edilen paşa sarayında; görevlendirdiği kaymakam ise 500 kişilik maiyetiyle birlikte ikinci bir merkez olan Sevakin'de oturmaktaydı (Orhonlu, 1974: 88-89). 1701 yılından itibaren, Habeş eyaletinin müstakil eyalet yapısı ortadan kalktı, Cidde eyaleti ile beraber anılmaya başlandı (Orhonlu: 132).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1805 yılında Mısır'da vali olarak göreve başladı; Kızıldeniz'deki limanların gelirleri için diplomatik yollarla Masavva ve Sevakin'i Mısır Hidivliğine bağlamaya çalıştı ve limanların Hidivliğe bağlanması durumunda devlete verilecek vergiyi arttırmayı taahhüt etti (Nour, 2006: 42). 1846 yılında bu limanlar Hidivlik yönetimine verildi ve iki sene süren bu devir değişikliği, Mehmet Ali Paşa'nın vefatı sonrasında 1848'de Sevakin ve Masavva'nın tekrar Cidde eyaletine bağlanmasıyla sona erdi.

Şekil 3: Kızıldeniz limanları ve önemli şehirler (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

1854'de Nil Nehri ve 1857'de Kızıldeniz'de vapur şirketleri kurulmasıyla Süveyş'ten Sevakın'e, Cidde'ye, Masavva ve Yemen limanlarına; Sevakın ve Cidde arası hacıların geçişi için de seferler düzenledi (Nour, 2006:111). Ayrıca Kızıldeniz'in altından Cidde'ye ve buradan Sudan'ın çeşitli şehirlerine bağlanan telgraf hatlarıyla Sevakın Sudan'ın posta merkezi haline geldi (Kızıltoprak, 2010). Bu yıllarda köle ticareti ada için oldukça önemli bir gelirdi, ayrıca ada civarındaki tuzlalardan elde edilen tuz; fildişi ve sakız, Habeş'ten kahve, Sinhar'dan altın; tüy, deri, pamuk, susam yağı ve sığır Sevakın'den ihraç edilen mallardandı. Özellikle Amerika'daki iç savaş nedeniyle yeni kıtadan dünyaya ihraç edilen pamuğun azalması, Sudan'daki pamuk ihracatında artışa neden oldu. Avrupa'dan gelen şeker, mum, sabun, pirinç, kumaş ve metal malzemeler adadan Cidde'ye ve Afrika'nın çeşitli bölgelerine ulaştırılırdı.

1865'te Hidiv İsmail Paşa Sevakın ve Masavva'yı tekrar Hidivlik yönetimine bağladı. Kasım 1869'da açılan Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra İngiltere'nin Mısır ve Kızıldeniz çevresine olan müdahaleleri artması sonucu 1879 yılında Mısır'da Ahmed Urabi Paşa İsyanı çıktı. Böylece İngiltere kanal hisselerinin güvenliği bahanesiyle Eylül 1882'de Mısır'ı işgal etti; Mısır'ı ve ona bağlı Habeş (Sudan) topraklarını yönetmeye başladı.

Mart 1881'de Muhammed Ahmed b. Abdullah, Kordofan'da Mehdi olduğunu iddia edip gizlice taraftar toplamaya başladı ve Temmuz 1881'de hareketini alenen ilan etti. Mısır'daki karışıklık ortamında Sudan'ın tamamına yayılan Mehdi hareketi 1896 yılına kadar Sevakın hariç bölgede üzerinde hâkimiyet kurdu. 1896'da isyanı bastırmak için Kızıldeniz üzerinden Sevakın'de konuşlanan ve demiryolu inşa ederek Sudan içlerine ilerleyen General Herbert Kitchener komutasındaki İngiliz ordusu yapılan birçok savaş neticesinde açlık ve hastalıklar nedeniyle zayıflayan Mehdi taraftarlarını mağlup etti ve isyan bastırılmış oldu.

Sevakın limanı ticari olarak 20. yüzyılın başlarına kadar aktif kullanıldı, 1905 yılında adanın kuzeyine Port Sudan'ın liman kenti olarak kurulmasıyla ada önemini kaybetti;

bakımsızlık ve adanın iklimsel koşulları nedeniyle 1936 yılında tamamen terkedildi (Şekil 4).

Şekil 4: Sevakin, 1970(Edward S.- Durham arşivi)

3. Sevakin Adası'nın Mimari Özellikleri

3.1 Kentsel Doku Özellikleri

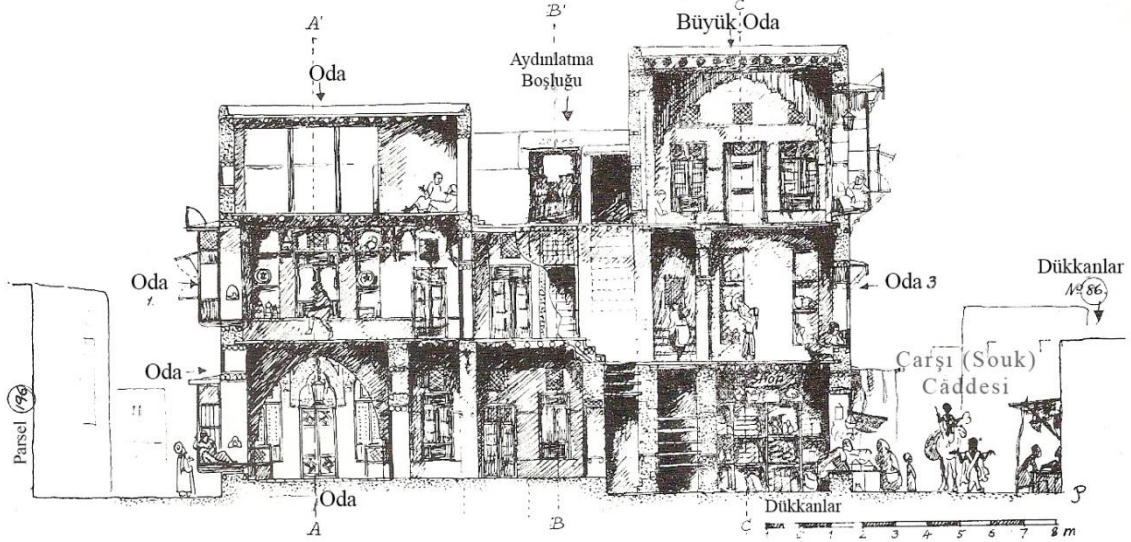
Yapılan arkeolojik kazılar sonucu ada yerleşmesinin 11.yy.a kadar uzandığı düşünülmektedir; bulgular bölgede yerleşmenin küçük baraka ve kulübelerle başladığını göstermektedir (Mallinson M. D., 2012: 376). Osmanlı yönetiminin Sevakin'e gelmesiyle derme çatma barakaların bulunduğu adada, mercan kayası bazı konutlarda yapı malzemesi olarak kullanılmaya başlandı, açık avlulu ve 1-2 katlı konutlar inşa edildi (Greenlaw, 1995). 19.yy.da ise yapı tipi değişerek 3-4 katlı yüksek yapılar ve konutlar inşa edilmeye başlandı. 1866 yılında adaya vali olarak atanan Mümtaz Paşa devrinde adadaki imar faaliyetleri arttı, birçok ev tamir edildi, genişletildi ve yeni evler inşa edildi. Özellikle Süveyş kanalının 1869'da açılmasından sonra hareketlenen Kızıldeniz ticaretiyle nüfusu artan Sevakin'de artan konut ihtiyacını karşılamak yüksek katlı yapılar inşa edilmeye başlandı ve adanın dokusu değişti (Greenlaw, 1995: 79).

19. yy.ın başlarında adaya gelen Avrupalı seyyahlar adanın bakımsız olduğunu ve harabe haline geldiğini tasvir etmekteydiler ancak herhangi bir kaynak belirtmemişlerdir. 1805'te adaya gelen Lord Valentia adayı neredeyse harabe halinde yine 19. yy.ın başlarında gelen adadaki 600 evden yaklaşık 3'te 2'sinin yıkıntı olarak tasvir etmişti (Greenlaw, 1995).

Tarihteki birçok İslam kentinde olduğu gibi Sevakin'de de merkezde camiler (Hanefi ve Şafi), vali ve yöneticilerin kullandığı yönetim binası (Beit el-Paşa) ve bu yapılara yol alan sokaklarda çarşılar bulunmaktaydı. Merkezden çevreye doğru yayılım gösteren sokaklar ve evler, serinlik ve gölge sağlamak amacıyla birbirine yakın olarak konumlanmıştı. Ada bu haliyle dairesel plana sahip yoğun bir yerleşme özelliği göstermekteydi (Şekil 5). Sevakin'in deniz seviyesindeki bir yerleşim olması, zeminin yumuşak ve zayıf karakterli olması sebebiyle adadaki evlerin tamamının giriş kotu sokak seviyesindeydi ve bodrum katları yoktu (Şekil 6).

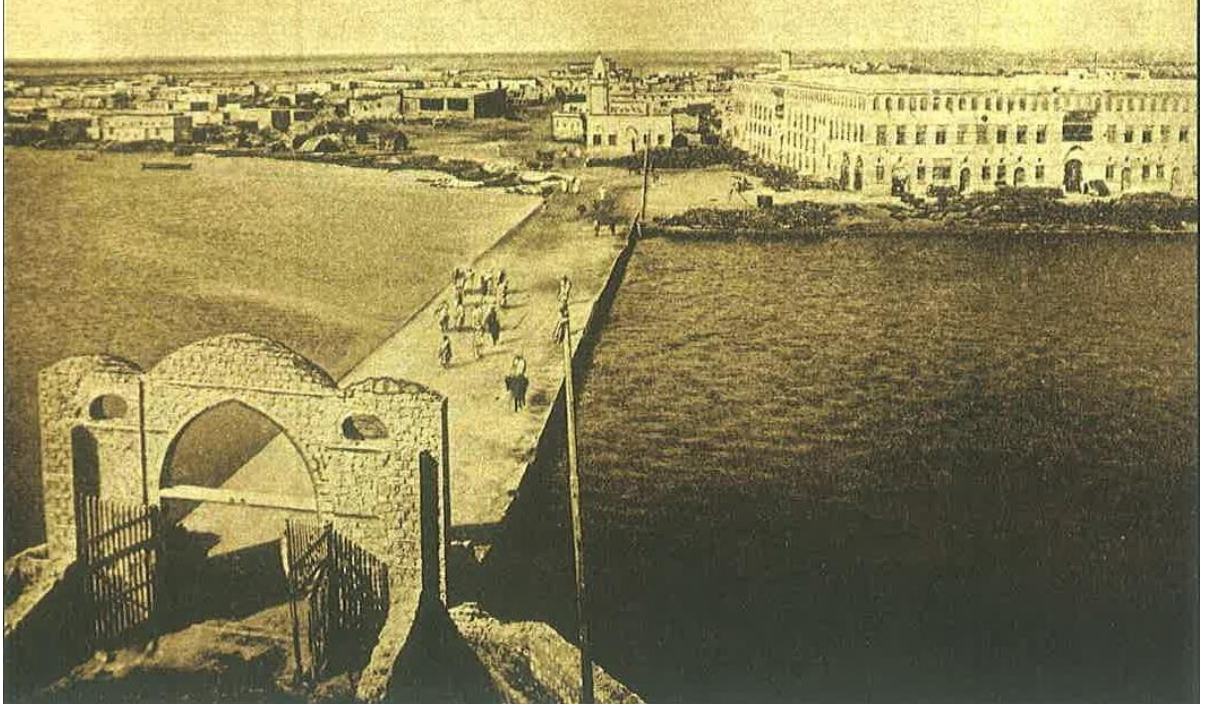

Şekil 5: Sevakin Adası, 1903 (Sudan National Museum)

Şekil 6: Hurşit Efendi Evinin kesiti (Greenlaw, 1995)

19. yy.da adanın kuzey batısına malların indirilmesi ve depolanması için büyük gümrük binaları; 1877 yılına kadar yalnız kayıklarla ve suyun sığ olduğu noktalardan yürünerek ulaşılabilen adaya, İngiliz General Gordon'un emriyle ada ile Geyf arasında bağlantıyı karadan sağlayan yol inşa edildi. Ayrıca ada girişindeki Şifa veya Gordon olarak anılan kapıdan (Şekil 7) adanın etrafını dolaşacak şekilde gümrük binaları önündeki gümrük meydanına gelen yol aksı genişletildi; meydanın kuzeyine doğru daralarak yarım daire şeklinde devam eden bu yolda resmi görevlilerin kullandığı binalar yer almaktaydı. Osmanlı döneminde Reşid Paşa veya Şifa Yolu olarak bilinen bu yol genişletildikten sonra Gordon Yolu olarak adlandırıldı.

Şekil 7: Gordon Kapağı ve Gordon Yolu (Greenlaw arşivi)

Kitchener'in isyanı bastırarak demiryolu inşasını tamamlamasıyla Sevakin'de ticaret tekrar canlandı ancak 1905 yılında İngilizler adanın 60 km kuzeyine Port Sudan adlı yeni bir liman kenti kurdu. Greenlaw Port Sudan'ın kurulma gerekçeleri olarak Sevakin'in girişindeki dar halici, ada çevresindeki suyun sığlığını, mercan kayalıklarını, adanın küçüklüğünü ve bu durumlardan dolayı büyük gemilerin adaya yanaşmalarının zorluğunu göstermiştir (s.12). 1910 yılında adadaki görevliler, 1922 yılına kadar ise postane, banka gibi resmi kurumların tamamı bu yeni limana taşındı. Sevakin'deki ticari faaliyetler 1936 yılına kadar devam etse de, terk edilen yapıların malzemelerinin sökülmesi ve gerçekleşen deprem kenti harabeye çevirdi (Şekil 8).

Şekil 8: Şafi Camii minaresinden Sevakin, 2018 (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

Sevakin’de 1889’dan itibaren 10 senede bir ve daha şiddetli olarak yarım yüzyıl da bir gerçekleşen sismik hareketlerden en büyüğü 1938 yılında 5,8 şiddetinde gerçekleşti; 1921 yılında Masavva’yı yerle bir eden 5,7 şiddetindeki depreme benzeyen bu sarsıntı can kayıplarına da yol açtı (Alhassan ve diğerleri, 2007). Çoğu binanın çamur harcıyla birleştirilmiş gözenekli mercan kayalarından yapılmış olması ve bu malzemeleri korumak için yapıların dış duvarlarına sürülen kireç sıvasının dökülmesi neticesinde yapılar neme ve ısıca karşı dayanıksız hale geldi. Bina zeminlerinin deniz tuzu ve nem sebebiyle zayıflaması Mallinson’a göre çökmelerini kolaylaştırdı; binalara destek veren ahşap kerestelerin de bu tuzlu ve nemli ortamda zayıflaması ve çürümesi, yağın yağmurların binaların çatılarını çökertmesiyle ada terkedilmesinden sonra giderek harabeye dönüştü (s. 377). Greenlaw’a göre adanın doğu ucundaki evlerde 1950’lere kadar hala oturuluyordu (s. 58) ancak bu yıllardan sonra ada tamamen terkedildi. Günümüzde de TİKA tarafından restore edilen yapılar hariç ada harabe halindedir, halk Geyf’de ikamet etmektedir (Şekil 9). Her ne kadar fiziksel etkiler adanın değişimine sebep olsa da şehir dokusunun bozulmasındaki ana etkenin Port Sudan limanının kurulması olduğu unutulmamalıdır.

Şekil 9:TİKA tarafından restore edilen Hanefi Camii, gümrük binaları ve Gordon Yolu (sağdan sola doğru) url[2]

3.2 Anıtsal Yapılar

Adanın ayakta kalan en eski yapısı Greenlaw’a göre 13.yy.ın başlarında yapıldığı düşünülen Geyf’deki Macidi (Magedi) Camii’dir (s.13, 22). Nour, I. Selim zamanında ada dışına su depoları ve bir kale; sonrasında inşa edilen kalenin harabeleri üzerine bir kale daha inşa edildiğini iddia etmektedir (s. 69, 74) ancak herhangi bir kaynak belirtmemektedir. Adanın kuzey doğusuna adada bir benzeri bulunmayacak şekilde

neo klasik üslupta inşa edilen, Greenlaw'ın eserinde Mısır Bankası olarak geçen yapının ise yapım tarihi bilinmemektedir (s.84) (Şekil 10).

Şekil 10: Mısır Bankası, adaya bakan cephe(Edward S.- Durham arşivi)

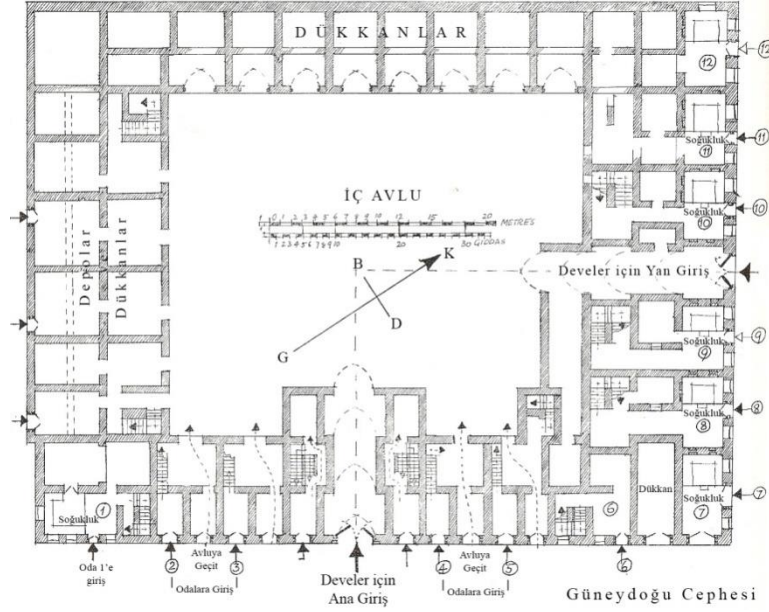
3.2.1 Kervansaray

Şennavi Bey tarafından adaya bağlanan yolun yanı başına, eskiden kervanlar tarafından malların indirildiği bölgede (Old Nuzl) 1881'de yapımı tamamlanan adadaki en büyük yapı olan kervansaray (Vakala/Wakala), kervansaray olarak kullanıldığı 10 seneden sonra adaya İngilizlerin gelmesiyle askeri ve resmi görevlilerin konaklamaları için kullanıldı. Ancak Port Sudan'ın inşasından sonra önemini kaybetti ve terkedildi.

Şekil 11: Kervansarayın güneydoğu cephesi, 20. yy.ın başları (Kate Ashley arşivi)

Kervansarayın yılın günleri temsil edecek şekilde 365 odası olduğuna inanılsa da Greenlaw bu rakamın abartıldığını ve ancak 200 kadar odasının olduğunu belirtir (s. 78). Güneydoğudaki ana giriş kapısı üzerinde ada ve civarının en büyük muşarabiyesi yer almaktadır (Şekil 11). Konaklanacak odaların yanı sıra gelen mallar için depolama alanları, binek hayvanları için ahırların bulunduğu 3 katlı yapının ortasında geniş ve açık bir avlu bulunmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12: Kervansarayın birinci kat planı (Greenlaw, 1995)

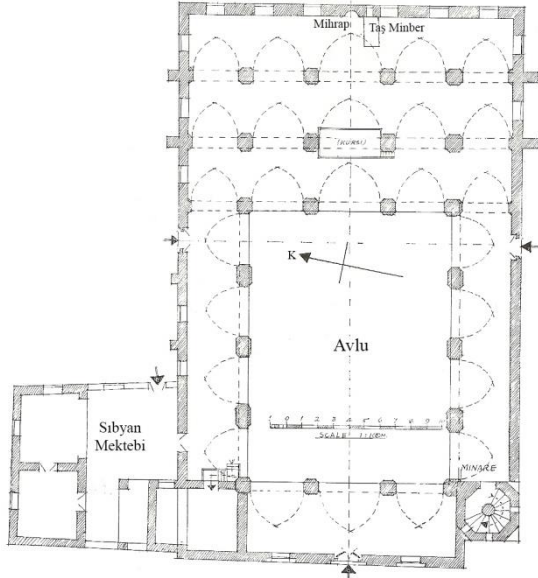
3.2.2 Şafi Camii

Yapım tarihi hakkında kaynaklar ortak bir görüş belirtmese de Mallinson caminin 17. yy.da inşa edildiğini düşünmektedir (s.376). Sevakin'in terkedilmesinden sonra harap olan camii 2010-2011 yılında TİKA tarafından restore edilmiştir (Şekil 13).

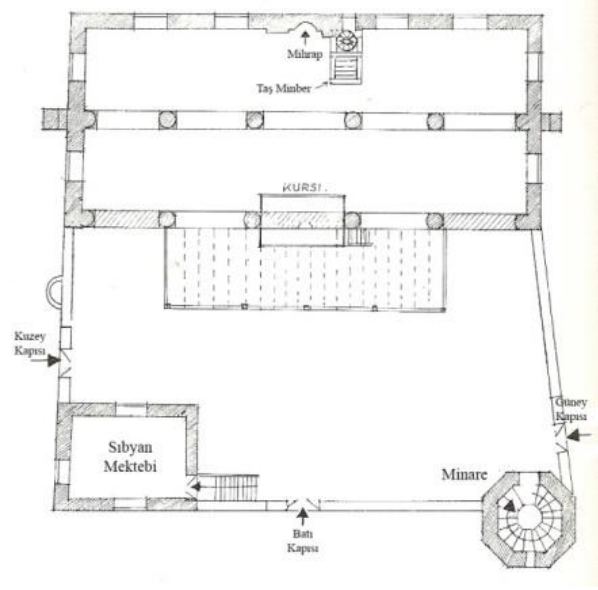

Şekil 13: Şafi Camii, 2018 (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

Tek katlı olarak inşa edilen dikdörtgen planlı cami, 36 x 22,5 m'lik bir alan kaplamakta ve ortasında 12 x 18 m'lik kapalı bir avlu bulunmaktadır (Şekil 14). İbadet mekânı ve avluyu çevreleyen revakların üzeri düz dam ile örtülüdür. Mihrap cehesi hariç camiye diğer 3 yönden giriş sağlanıp, güneyinde yer alan ana girişi daha süslü bir yapıya sahiptir. Kuzeybatısında yapıya bitişik bir şekilde inşa edilmiş sıbyan mektebinin (khalwa) 19. yy.ın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir (Benli, Yüksel ve Ayan: 81).

Şekil 14: Şafi Camii Planı (Greenlaw, 1995)

Şekil 15: Hanefi Camii (Greenlaw)

3.2.3 Hanefi Camii

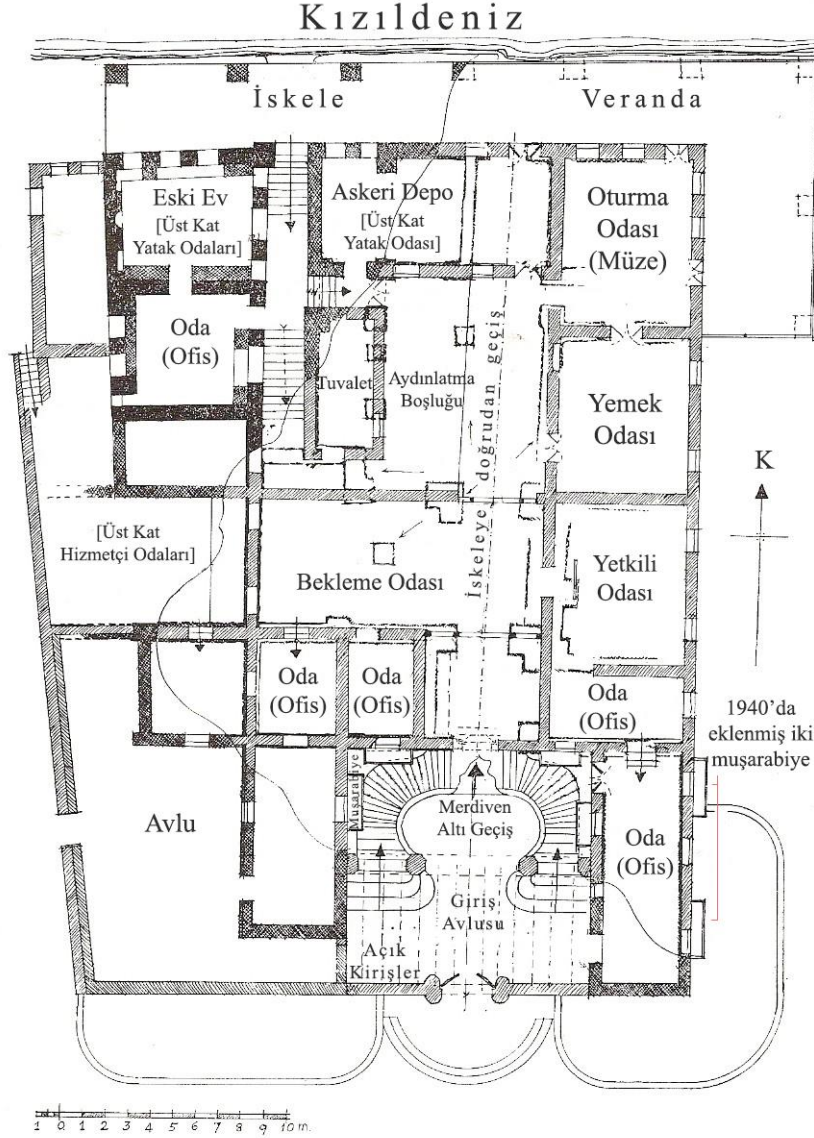
Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Greenlaw Hanefi Camii'nin 16. yy.da yapıldığı düşünülmektedir (Greenlaw, 1995). Adanın kuzeyinde Gümrük Muhafaza Konağı'nın karşısında yer alan tek katlı yapı 22 x 23,3 m alanı kaplamakta, ortasında 11 x 19,6 m boyutlarında bir avlu bulunmaktadır (Şekil 15). Avlunun ortasında yerden 10 basamak kadar yüksekte ahşap bir müezzin mahfili vardır. Avlunun batısında iki katlı bir sıbyan mektebi yer almaktadır. Caminin güneyinde sekizgen yapıda inşa edilen taş külahlı minare 15,7 m yüksekliğindedir. Şafi Camii'ne göre daha sade bir yapısı vardır. TİKA tarafından yapılan restorasyonu 2011 yılında tamamlanmıştır. (Şekil 16).

Şekil 16: Hanefi Camii, 2018 (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

3.2.4 Gümrük Muhafaza Konağı

İlk yapım tarihi bilinmemekle birlikte Rhodes'e göre 19. yy.dan önce (s.172), Bloss'a göre 1860 öncesinde giriş kapısı ve şimdiki halinin giriş katı inşa edilmiştir (s. 276). Gümrük Muhafaza (Muhafız) Konağı Greenlaw'a göre 1866'da Mümtaz Paşa tarafından genişletildi, ikinci kat eklendi ve vali ve emrindekiler için ofis vazifesi gördü (s. 73). 1930'da adadaki yapılardan toplanmış ahşap işçilikleri sergilemek adına bir odası müzeye çevrildi ve yıkılan binalardan getirilen muşarabiyelerin parçaları da burada sergilendi (Greenlaw, s. 74).

Şekil 17: Gümrük Muhafaza Konağı planı, parantezle belirtilenler ikinci kat kullanımı göstermektedir. (Greenlaw, 1995)

Girişin karşısında sağda ve solda olmak üzere üst kata çıkan iki dairesel merdivenin benzeri adada yoktur. Yapının girişinde sol duvarda İngilizlerin savaş anısına duvara yerleştirdikleri 4 metal levha vardır. Kapalı bir avluyu çevreleyen yapının 2 katında da askerlerin kullanımı için yatak odaları ve ofisler bulunur ancak yapının giriş kapısı, merdivenleri ve levhalar hariç diğer bölümleri günümüze ulaşmamıştır (Şekil 17). Yapı TİKA tarafından restore edilmektedir (Şekil 18).

3.2.5 Gümrük Binaları

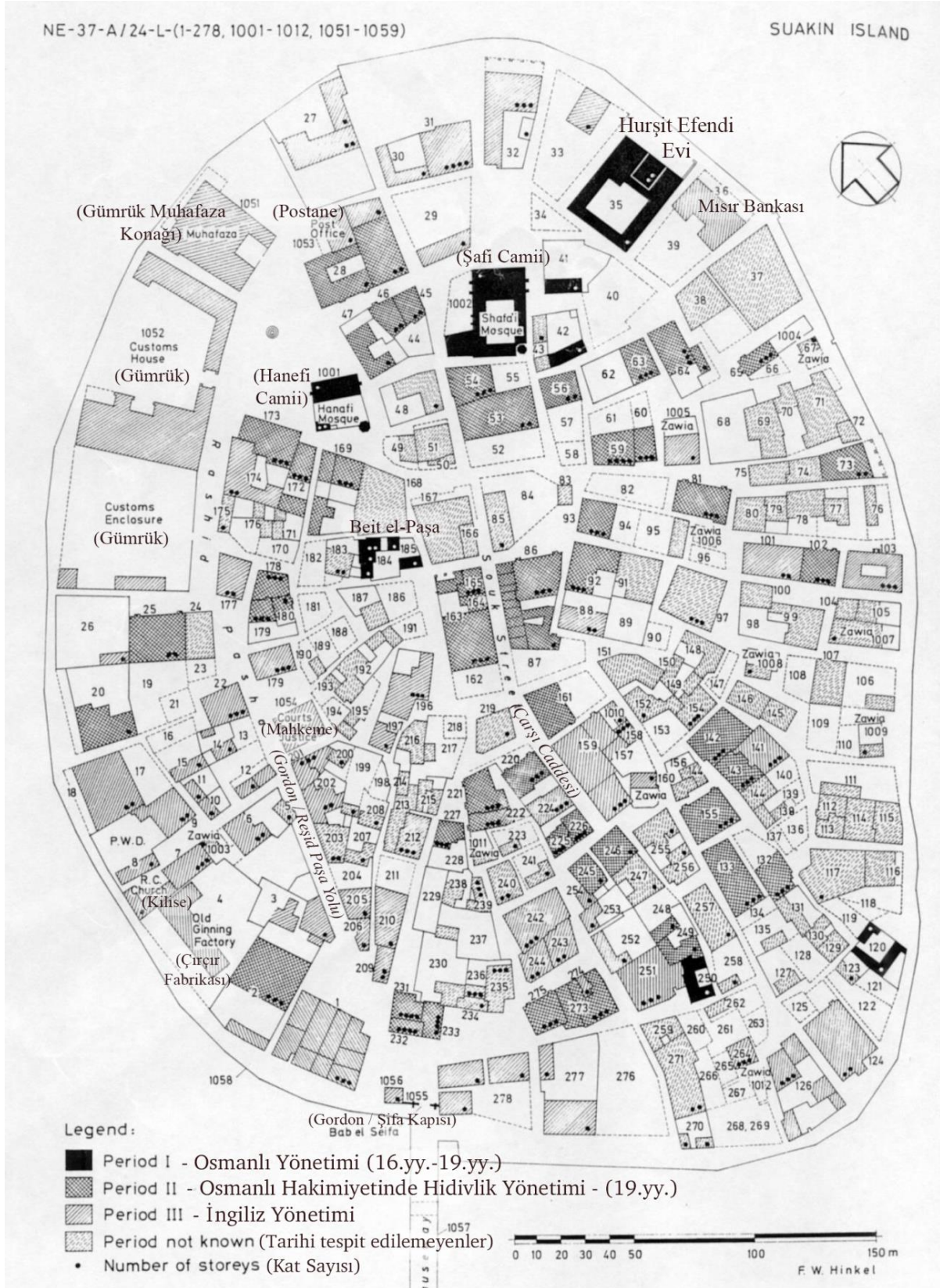
Rhodes (2011), gümrük binalarının 1866 yılında inşa edildiğini iddia etmektedir ancak herhangi bir kaynak belirtmemektedir (s. 168). 1854 tarihli arşiv belgesine göre hükümet konağı, gümrük ve mahzenin tamiri için ödenek talep edilmektedir, ancak burada geçen gümrüğün bahsi geçen binalardan biri olup olmadığı net değildir:

Şekil 18: Gümrük Muhafaza Konağı (Kate Ashley arşivi)ve restorasyonu, 2018 (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

“..Sevâkin Kâ'im-i Makâmlığı'nın hükûmet konağı muhtâc-ı ta'mîr olmasıyla bu taraftan verilen me'zûniyete binâ'en mezkûr konak ile gümrük ve mahzenin ta'mîrâtının lüzûm-ı hakîkîsi cihetiyle müceddeden inşâ olunan bir iskelenin masârıfı yirmi bir bin dört yüz bu kadar kuruşa bâliğ olmuş olduğundan...” COA, MVL.341/103, 4 Ramazan 1270 / 31 Mayıs 1854-Çarşamba.

Tek katlı ve geniş avlulu inşa edilen iki gümrük binasında depolar, dükkânlar ve resmi görevliler için odalar bulunmaktaydı (Şekil 9).

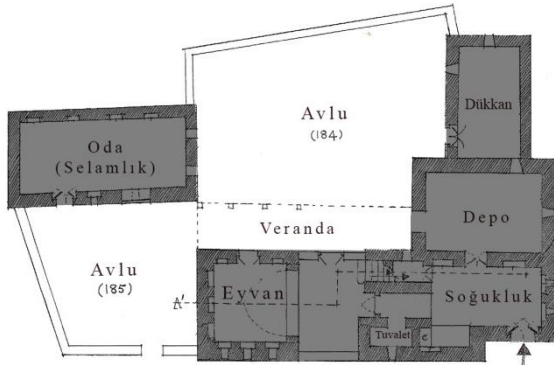

Şekil 19: Hinkel haritasına göre Sevakin Adası (Hinkel arşivi)

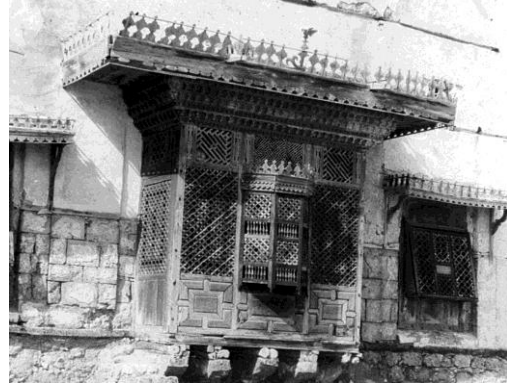
3.3 Evler

3.3.1 Plan Özellikleri

Yabancı kaynaklarda yapılan dönemlendirmeye göre ada mimarisi 3 döneme⁴ ayrılmıştır: Osmanlı'nın adaya gelişinden sonra 18.yy.a kadar olan ilk dönem evleri, 1-2 katlı ve açık avlulu olarak inşa edilmişti (Hinkel, 1976; Greenlaw, 1995)(Şekil 19). Dükkân, odalar ve baş odanın (diwan) avluyu çevrelediği bu erken dönem plan tipinde yalnızca ev halkının kaldığı odalar ikinci bir kat oluşturularak üst kata konumlandırılmıştı. Eyvanın içinde sokağa doğru uzanan en az bir muşarabiye mevcuttu. Bu plan tipinin ve adanın da ilk konut örnekleri 16. yy.da inşa edilen "Hurşit Efendi Evi" ve "Beit el-Paşa"dır (Şekil 20). 19.yy. ve sonrasında inşa edilen yapıların çoğu ise 3-4 katlı, avlusuz, kapalı iç avlulu veya avlu kenarında inşa edilmişti.

Şekil 20: Beit el-Paşa planı (Greenlaw, 1995)

Şekil 21: Hurşit Efendi Evi muşarabiyesi (Kate Ashley arşivi)

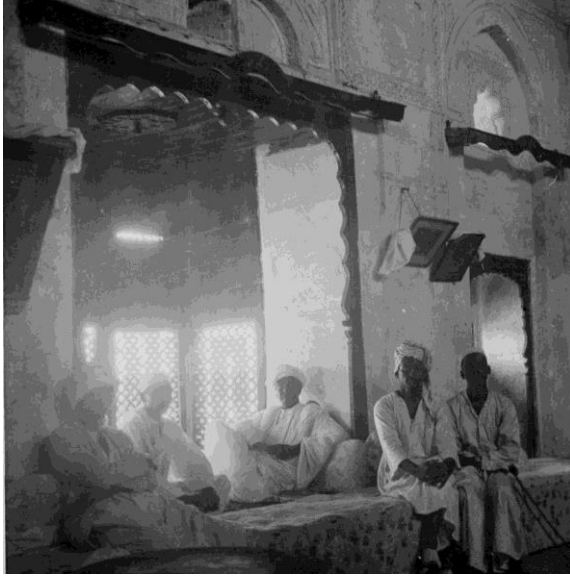
3.3.2 Cephe Özellikleri

Greenlaw'a göre adadaki evlerin en öne çıkan özelliği Doğu Hindistan'dan gelen tik ağacından yapılan Mısır'da "muşarabiye" Cidde ve Sevakin'de ise "roşhan" (roshan) adı verilen ahşap cumbalardı (Şekil 21).

Muşarabiye kelimesinin iki farklı kelimedenden türediği varsayılmaktadır. Bunlardan ilki yukardan bakılan yer manasına gel 'maşrafiye' (مشرفية) olup bu kelimenin de balkon, cumba anlamına gelen 'şurfe' (شرفة) kelimesinden türediği; ikinci olarak da yine cumba anlamına gelen 'maşrabiyeden' (مشربية) geldiği düşünülmektedir (Dr. Hussam Fawzy Abdelhamid Elfeky, kişisel röportaj, Ocak 2019).

⁴Hinkel, Greenlaw ve birçok yabancı kaynakta mimari dönemler 3 periyoda ayrılmıştır: I.Periyot: Osmanlı Dönemi (18.yy.a kadar), II.Periyot: Mısır Dönemi (18.-19.yy.) ve III.Periyot: İngiliz-Mısır ortak yönetimi olarak ayrılmıştır. II. Periyot olarak adlandırılan dönem politik bir şekilde Mısır devri olarak geçmektedir. Hâlbuki Mısır Hidivliği 1923 yılına kadar Osmanlıya bağlı bir bölge olup henüz Mısır diye ayrı bir yönetim mevcut değildi. Ayrıca Sevakin yönetimi 19. yy.da Cidde ve Mısır Hidivliği arasında sürekli el değiştirmişti: 1846 yılına kadar ada Cidde yönetiminde kalmış, 1846-1848 seneleri arasında Mısır Hidivliği'ne verilmiş; 1848'den 1865 yılına kadar yönetimi tekrar Cidde eyaletine verilen Sevakin, 1865 yılından sonra Mısır Hidivliği yönetimine verilmişti (Orhonlu, 1974).

Evin çoğunlukla karşılıklı iki, bazen de üç yönden hava almasını sağlayan bu cumbalar doğal bir klima vazifesi görmekte, bunlar eve gölge, esinti ve özellikle mahremiyetin korunmasına olanak sağlamaktaydı (s. 21). Sevakin'de genellikle 3 veya 4 bölmeli olan muşarabiyelerin genişliği insanın içinde rahatça uzanacağı 2-2,4 m boyutlarında 3 m yüksekliğinde ve sokağa doğru 60 cm dışarıdaydı (Greenlaw, 1995: 21,103) (Şekil 22). Binaların sık dokuda ve bitişik nizamda yapılması, aynı sokakta karşı karşıya duran yapıların birbirlerine yakın olması sokaklara gölge sağlamakta ve denizden gelen esintiler için bu dar sokaklar dolaşım yolu vazifesi görmekteydi (Salim, 1997: 66).

Şekil 22: Beit el-Paşa muşarabiyesinin iç kısmı (Greenlaw arşivi)

Şekil 23: Hürşit Efendi Evi (üstte) ve Beit el-Paşa bezeme örnekleri (Greenlaw arşivi)

3.3.3 Bezeme Özellikleri

Sevakin'de yapıların iç duvarlarına, kapı üzerlerindeki kemerlere; konutlarda özellikle sofa ve sofa kemerlerine çoğunlukla bitkisel motifler, geometrik desenler ve yerel özellikler taşıyan bezemeler alçı üzerine baskı tekniğiyle uygulanmaktaydı. Ayrıca 18.yy. Osmanlı tipi fistolu kemerlere, iç duvarlarda da kemerli nişlere rastlanılmaktaydı (Şekil 23). Cephede yer alan muşarabiyelerde ve pencere kepenklerinde geometrik dikdörtgenlerden oluşan ahşap işçilikler mevcuttu.

3.3.4 Yapım Sistemi ve Malzeme

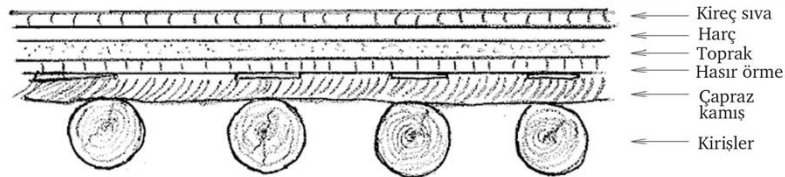
Osmanlı Devleti'nin Sevakin'e gelmesiyle beraber mercan kayası konut yapımında kullanılmaya başlandı, böyle inşa edilen evlerden ilki 16. yy.ın ilk yarısında Osmanlı yöneticilerinin kullanımı için yapılan Beit el-Paşa'dır (Breen ve diğerleri, 2011). Mercan kalkerlerinden yapılmış olan bu kayalar, adanın güneyindeki taş ocaklarından veya denizden çıkarılmaktaydı; hafif, gözenekli ve kolay kesilmesine olanak veren yapısı ile mercan kayaları, çamur harcı ile birleştirilerek kullanılmaktaydı (Salim, 1997: 69).

Bina duvarları iki kesme mercan kayası ve bu kayaların arasına doldurulmuş kil içinde moloz ve çakıl parçalarından oluşmaktaydı (Şekil 24). Bu şekilde inşa edilen duvarlar yaklaşık 1 veya 1,2 m'de bir ahşap çitalarla desteklenmekteydi. Yapıyı sıcak, nem ve yağmurdan korumak için ise dış yüzeyi kireçle sıvanmaktaydı. Kireç korumanın zarar görmesi neticesinde duvarlara erişen su yapının kolayca zarar görmesine neden olmaktaydı (Hansen, E. Preservation of Suakin: October-November 1972, 1973: 6).

Şekil 24: Mercan kayalarıyla inşa edilmiş duvar, 2018 (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

Adadaki yapıların tamamı düz çatılı olarak inşa edilse de üst yüzeyi kullanılacak şekilde tasarlanmamıştı. Bu çatıların yapımı 1972 Unesco raporuna göre iç taraftan dış yüzeye doğru şöyle tarif edilmekteydi: “Kirişlerin üzeri ızgara şeklinde 2-4 cm kalınlığında, 2-2,5 m uzunluğunda ince kavak dallarıyla örülmekte, bunların üzerine palmiye yaprakları hasır gibi örülerek yüzey oluşturulmaktaydı. Bu yüzey 15 cm kalınlığındaki kil, moloz karışımı harç ile kapatılmakta üzeri de 1-2 cm'lik kireçle sıvanmaktaydı.” (Şekil 25) (Hansen, 1973: 7)

Şekil 25: Tavan detayı ve kesit, 2018 (Ahmet Cemal Dağ arşivi)

Sonuç

Sevakin Adası'nın M.Ö. 3000'lere dayandığı düşünülen yerleşim tarihinde Mısır ve Romalılar tarafından kullanılmış olduğu rivayetleri dışında çalışmalarda M.Ö. 600'lü yıllarda Beceliler tarafından kullanıldığı aktarılmıştır. Müslümanların Nübye bölgesine gelmesiyle yazılı eserlerde anılmaya başlanan ve seyyahların uğrak noktası olan Sevakin'in en erken yazılı tasvirlerine 14. yy.da ulaşılmıştır. 16.yy.'da kurulan Habeş Beylerbeyliği'nin merkezi tayin edilen Sevakin, Osmanlı Devleti'nin Portekiz ile Kızıldeniz'deki mücadelesinde stratejik bir ikmal noktasına dönüşmüştür. Cidde'nin karşısında yer alması sebebiyle hacıların geçiş noktası olarak tercih ettiği ada yoğun bir ticaret merkezine haline gelmiştir.

19. yy.da buharlı vapurların Kızıldeniz'de seferlere başlaması ve Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından artan ticaret ve refahla nüfusu yoğunlaşan adanın yönetimi için Osmanlı yönetimi altındaki Cidde Valiliği ve Mısır Hidivliği arasında rekabet yaşanmıştır. Bu dönemde birçok yatırım yapıldığı adaya Hükümet Konağı, gümrük binaları, Mısır Bankası ve Kervansaray gibi önemli yapılar inşa edilmiştir.

Mehdi İsyanı sırasında Sevakin'de bazı yapılar hasar görmüş ve bu yıllarda adanın ticareti sekteye uğramıştır. Mehdi İsyanı bahanesiyle 19. yy.ın sonlarında İngiliz işgaline uğrayan ve askeri karargâha dönüştürülen Sevakin ve çevresine bu yıllarda, askeri ve idari yapıların yanında askerlerin sevkiyatı için demiryolu inşa edilmiştir. İsyandan sonra İngilizler tarafından kurulan liman kenti Port Sudan'a taşınan idari kurumlar ve demiryolu neticesinde 20. yy.ın başlarından itibaren Sevakin'deki ticaret ve yerleşim yoğunluğu giderek azalmıştır. Terkedilen yapıların malzemelerinin sökülmesi ve zorlu iklim koşulları nedeniyle giderek harabe haline gelmiştir.

Adanın yerleşim tarihi ve mimarisini incelemeyi amaçlayan bu çalışma adanın mimari dokusunu, önemli yapılarını ve İngilizlerin işgaliyle beraber adanın geçirdiği dönüşümü incelemiştir. Çeşitli çalışmalar, kaynaklar, arşivler ve fotoğraflar taranarak yapılan araştırmalar neticesinde, İngiliz kaynaklarında Osmanlı yönetiminde bakımsız kaldığı ve 18.-19. yy.larda harap olduğundan bahsedilen Sevakin'in aksine bu yüzyıllarda daha da zenginleştiği görülmüştür.

Sonuç olarak günümüze moloz yığınları halinde ulaşmış olan Sevakin Adası'nın konutları ve anıt yapılarının ayağa kaldırılması bölgede önemli bir turizm, gezi rotaları üzerinde de önemli bir durak noktası olarak Sevakin Adası'nın değerlendirilmesini sağlayacak ve özellikle bölgenin mercan resifleriyle oluşturulmuş yapı teknolojisinin de gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Arkell, A. J. (1961). **A History of the Sudan: From the Earliest Times to 1821**, University of London, Athlone Press.
- Avcı, M. (2009). TDV İslam Ansiklopedisi. *Sudan*, 37, 458,459. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Benli, G., Yüksel, Y. D., & Ayan, S. *Sudan Suakin Adasındaki Osmanlı Eserleri Mimari Özellikleri ve 3 Boyutlu Belgeleme Süreci*. Mimarlık ve Yaşam, 237-252.
- Bloss, J. (1936). *The Story of Suakin*. Sudan Notes and Records 19.2 (s. 271-300).

- Bonnet, C. (2004). *Kerma. Sudan. Ancient Treasures*, 70-79.
- Bozkurt, N. (2007). TDV İslam Ansiklopedisi. *Nûbe*, 33, 222-223. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Breen, C., Forsythe, W., Smith, L., & Mallinson, M. (2011). *Excavations at the medieval Red Sea port of Suakin, Sudan*. Azania: Archaeological Research in Africa, 46(2), 205-220.
- Burckhardt, J. L. (1822). **Travels in Nubia** (2. b.). Londra: John Murrey.
- Calia, M. (1997). *Suakin Memory of a City*, Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre, 1–2, 192–201.
- Dahl, G., & Hjort-af-Ornas, A. (2006). *Precolonial Beja: A periphery at the crossroads*. Nordic Journal of African Studies 15.4.
- Demir, U. (2014). *Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir*. Osmanlı Araştırmaları(43), 301-339.
- Ebü'l-Fida. (1997/1417). **Tarihu Ebil Fida** (Cilt I). (M. Deyyub, Dü.) Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Edwards, D. N. (2004). **The Nubian past: an archaeology of the Sudan**. Routledge.
- el-Kalkaşendî. (1963). **Subhü'l-a'şa fi sinaati'l-inşa** (Cilt V). Kahire: El Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Am.
- El-Mesudi. (1964). **Murucü'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher**. (M. M. Abdulhamid, Dü.) el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra.
- el-Ömeri. (1988). **Mesalik El-Absar fi Memalik El-Amsar**. (F. Sezgin, Dü.) Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften.
- Greenlaw, J.-P. (1995). **Coral Buildings of Suakin**. Kegan Paul International.
- Grohmann, A. (1997). *Sevâkin*. İslam Ansiklopedisi (Cilt X, s. 523-524). içinde İstanbul: MEB.
- Hansen, E. (1973). *E. Preservation of Suakin: October-November 1972*. Unesco.
- Hofheinz, A. (1997). *Sawakin*. Encyclopedia of Islam (Cilt IX, s. 87-89). Leiden.
- Kızıltoprak, S. (2010). **Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2018, Ocak 4). *Osmanlı Devrinde Kızıldeniz'in İncisi: Sevakin*. Beyaz Tarih <https://www.beyaztarih.com/ortadogu-tarihi/osmanli-devrinde-kizildeniz-in-inci-sevakin> adresinden alınmıştır.
- Koçyiğit, Ö. (2014). *From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885*.
- Mallinson, M. D. (2012). *Nominating Suakin as World Heritage Site*. K. D. Hans Barnard (Dü.) içinde, *The History of the Peoples of the Eastern Desert* (s. 372-379). Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology Press.
- Mallinson, M., Smith, L., Breen, C., Forsythe, W., & Phillips, J. (2009). *Ottoman Suakin 1541–1865 AD—Lost & Found*. In *Frontiers of the Ottoman World*, 469-492.
- Nour, T. M. (2006). *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*. İstanbul.

- Orhonlu, C. (1974). **Habeş Eyaleti: Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti.** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Özbaran, S. (2013). **Umman'da Kapişan İmparatorluklar - Osmanlı ve Portekiz.** Tarihçi Kitabevi.
- Peacock, A. (2012). *Suakin: a northeast African port in the Ottoman Empire.* Northeast African Studies, 29-50.
- Phillips, J., & Smith, L. (2014). *Suakin and China.* China's Ancient Links to Africa World. Addis Ababa.
- Rhodes, D. (2011). *The nineteenth-century colonial archaeology of Suakin, Sudan.* International Journal of Historical Archaeology 15, 162-189.
- Salim, A. R. (1997). *Suakin: on reviving an ancient Red Sea port city.* Traditional Dwellings and Settlements Review, 63-74.
- Tanci, İ. B. (2004). **İbn Battuta Seyahatnamesi.** AS Aykut, Çev.İstanbul: YKY.
- The World Bank.* (2018, Aralık 22).
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=SD> adresinden alınmıştır.
- Utku, N. Ş. (2005). *Kızıldeniz'de denizcilik, ticaret ve yerleşim (VII.-XI. yüzyıllar).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Valentia, G. (1994). **Voyages and Travels to India, Ceylon, the Red Sea, Abyssinia, and Egypt in the Years 1802-1806.** Asian educational services.

İnternet Kaynakları

- [1]:<https://www.google.com/maps/place/Suakin,+Sudan/@19.1038993,37.3120339,10872m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x15d9d7aef65cd8b1:0x5d6e7b0f2c26cf9e!8m2!3d19.1040389!4d37.3292861>
- [2]:<https://www.google.com/maps/place/Suakin,+Sudan/@19.123651,37.337766,3a,75y,193.74h,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipO7hHuNgOPgmtDrICcOgvpQrY0ASx0NNimijpNH!2e10!3e12!6shttps:%2F%2FIh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipO7hHuNgOPgmtDrICcOgvpQrY0ASx0NNimijpNH%3Dw203-h114-k-no!7i3241!8i1829!4m5!3m4!1s0x15d9d7aef65cd8b1:0x5d6e7b0f2c26cf9e!8m2!3d19.1040389!4d37.3292861>